

**Oponentský posudok ma habilitačnú prácu PhDr. Juraja Podobu, CSc.
„Nezavršená modernita: slovenská spoločnosť v „dlhom“ 20. storočí“**

Doktor Podoba vybral a predložil svojich sedemnást štúdií a článkov publikovaných počas tridsiatich rokov, v období medzi rokmi 1985 až 2015. Svoju bohatú produkciu teda začína pohľadmi na plynúce 20. storočie z 20. storočia a končí pohľadmi neskoršími na storočie zavŕšené. Čo do žánru, popri analyticko-deskriptívnych prácach sa tu stretne aj s príťažlivými vedeckými esejami. Práce boli publikované celkovo v štyroch jazykoch. Z textov je zrejmé, že autor problematikou žije. Na začiatku profesionálnej dráhy si vybral problematiku a počas uvedeného obdobia sa jej venoval, až sa stal špičkovým expertom na ňu.

Štúdie a články obsahovo gravitujú k problematikám modernity (už L. Lipták videl ako hlavný problém Slovenska v 20. storočí jeho modernizáciu), ako aj každodennej kultúry s dôrazom na stavebnú či architektonickú kultúru na slovenskom vidieku. Autor presvedčivo rieši teoretické otázky i otázky bezprostredne spojené s vlastným dlhodobým kvalitatívnym terénnym výskumom vo vybraných slovenských obciach a so získanými empirickými poznatkami. Používa inšpiratívne teoretické koncepty, ako aj analyticko-deskriptívne metódy. Svoju kompetentnosť prejavuje na širokom poli a to relevantnými spôsobmi.

Otvorenou otázkou zostáva, do akej miery sa identifikované kritické prejavy modernity vyskytovali alebo nevyskytovali v modernizačných procesoch iných krajín. Radi by sme vedeli, čo vlastne v tejto veci prezrádza medzinárodná komparácia zistení.

Podoba pracuje s poznatkami etnológov a sociálnych antropológov ako sú A. Pranda, B. Malinowski, S. Švecová, S. Kovačevičová, L. Holý, P. Skalník, E. Horváthová, J. Diamond, D. Ratica, J. Halabala, P. Salner, O. Danglová či V. Frolec. Teoreticko-metodologické ambície sa však prejavujú využívaním aj širších konceptov E. Gellnera, N. Eliasa, L. Liptáka, J. Musila, E. Hobsbawma, G. Lipovetskeho, P. Bourdieu, K. Müllera, J. Šubrta, I. Možného, O. y Gassetta, F. Fukujamu, J. Kellera, J. Spencera, R. Holeca, F. Novosada, W. Ogburna či F. Zakariu.

Väčšiu výhradu mám len voči príliš stručnému a nie dosť ambicióznemu Úvodu k celému výberu štúdií. Tento Úvod by mal byť posúdením skúmaných problémov „s odstupom“, ako aj komentovaním svojich vlastných názorových posunov. Čo sa týka redakčnej úpravy habilitačnej práce, chýbal mi elementárny zoznam vybraných štúdií, ktorý by umožnil „naraz“ vidieť riešené témy. Ak sa nemýlim, štúdie sú usporiadané chronologicky podľa doby publikovania, kritérium sa ale mohlo explicitne uviesť a zdôvodniť – nie je totiž jediným možným.

Píše sa, že jedným znakom moderného človeka 20. storočia je „nerealistická miera očakávaní“ vo vzťahu k spotrebe, keď dominuje predstava neustáleho materiálneho rastu. Dodal by som, že v 90. rokoch bolo medzi obyvateľmi silne zastúpené sklamanie z poklesu životnej úrovne a nostalgické spomínanie na 70. – 80. roky. Sklamanie možno interpretovať aj ako nenaplnenie (nerealistických) očakávaní.

Veľmi ma zaujíma tu nepublikované autorovo vyjadrenie, že slovenská spoločnosť je z kultúrneho hľadiska ešte stále skôr rurálna, než mestská. Keďže je to k téme, uvítal by som rozohranie tejto otázky so súhlasnou i nesúhlasnou argumentáciou.

Autorove tézy:

- „Korene ekonomického správania ležia vo sfére vedomia a kultúry“ (s odkazom na Fukuyamu). Korene civilizačných rozdielov „vychádzajú predovšetkým zo sféry vedomia“.
- Tradičná rurálna spoločnosť bola vždy hierarchická a konzervatívna. Štandardy regulujúce správanie majú významnejšiu pozíciu v tradicionalistických spoločnostiach.
- Stavebný vývoj v 20. storočí bol spojený so sociokultúrnou transformáciou „konzervatívnej vidieckej agrárnej spoločnosti a so sprostretarizovaním vidieckych sídiel...“
- Neprivilegované skupiny feudálnej spoločnosti sa vyznačovali pracovitosťou, skromnosťou a šetrnosťou, väčšie očakávania boli smerované predovšetkým na nadpozemský svet. Na druhej strane privilegované vrstvy demonštrovali svoj status ostentatívnym konzumom a plytvaním. Posledné sa potom stalo sociálnymi vzormi pre široké vrstvy obyvateľstva v polovici 20. storočia. Tento účinok posilňovali vplyvné médiá.
- Sociálnou prioritou sedliakov v predindustriálnej a ranoindustriálnej dobe bolo získanie čo najväčšieho množstva pôdy. Po kolektivizácii sa obdobne statusovotvorne dostal do popredia rodinný dom.
- Na Slovensku sa od 50. rokov udiala oneskorená, zrýchlená a inkonzistentná modernizácia, založená najmä na istom type industrializácie a urbanizácie. Medzi technickou a kultúrnou stránkou modernizácie sa (s odkazom na J. Musila) vytvorila dost hlboká trhlina a táto trhlina je súčasťou definície slovenskej modernizácie. Rozpornosť technickej a kultúrnej modernizácie vyjadruje „cultural lag“. Problémom Slovenska dnes nie je postmoderna, ale nezavŕšená moderna.
- Od Ľ. Liptáka autor preberá tri črty modernizácie: konzistentnú orientáciu na zmenu, orientáciu spoločnosti nie na báze tradície, ale záujmov a programovú orientáciu na racionálne správanie.
- „Multiple modernization“ je skvelý koncept, ktorý je alternatívou západocentrického hodnotového univerzalizmu. Pripúšťa a vidí viacero možných modernizácií a neprikazuje každej krajine ísť po rovnakej ceste a použiť rovnaké prostriedky.
- Socializmus (s odkazom na Gellnera) znamenal aj nekompromisné odmietanie tradície. Autorove výsledky ale presvedčivo ukazujú na miešanie kontinuity a zmeny. Ostatne, hneď prvá štúdia v posudzovanom výbere sa nazýva „Pretrvávanie tradičných prvkov v súčasnom spôsobe bývania...“. Dochádza sa k záveru, že spôsob bývania „určovali predovšetkým tradičné názory na využívanie domu a tradičný spôsob života“. Všeobecnejšie, podľa Hobsbawma (aj Podobu) nová spoločnosť nezničila všetko z predchádzajúcej éry, ale výberovo adaptovala dedičstvo pre svoj vlastný benefit. Inšpirovaný skvelou esejou Iva Možného, dr. Podoba formuluje ako sa v druhej polovici 20. storočia lokálne, sociálne a príbuzenské skupiny na vidieku „rýchlo prispôbili novej situácii“.
- Po prerušení kontinuity v polovici 20. storočia v stavebnej kultúre na vidieku dominovala „kvantita a okázalosť“, neestetickosť a funkčná nevyváženosť.
- K základným faktorom nedávnej výstavby vidieka patrila inštitúcia príbuzenskej a susedskej bezplatnej výpomoci, teda dostatočná kapacita sociálneho kapitálu.
- Autora správne zaujíma šírenie mestských hodnôt a spôsobu života na vidiek. Práve v tejto súvislosti pripomínam podnetný Musilov pojem „nepriama urbanizácia“.
- Do stredobodu pozornosti najčerstvejšieho príspevku kladie dr. Podoba globalizáciu. Nie som si ale istý, či sa tento krok ukázal byť pre explanáciu rozoberaných modernizačných procesov v 20. storočí na slovenskom vidieku produktívny.

- V prípade stavebnej kultúry boli tradičné kultúrne stereotypy „voči modernistickým a módnym tendenciám 20. storočia“ rezistentnejšie.
- Autor spomína diskurz na Slovensku, ktorý sa viaže na presvedčenie o neustálom progresívnom napredovaní Slovenska. Keďže sem zahŕňa aj kaviarenské, ba i krčmové debaty, poznamenajme, že tam je najzastúpenejším presvedčenie, že lepšie bolo v 70. a 80. rokoch.
- Slovenskí vidiečania v druhej polovici 20. storočia sa snažili napodobniť meštiansky salón 19. a raného 20. storočia zosobnený malomestským blahobytom.
- Medzinárodná diskusia o bytových politikách viedla k zisteniu podobností vývoja na oboch stranách železnej opony.
- Koncom sledovaného obdobia Podoba krátko spomína niektoré obraty: preferenciu skromnejších domových typov a návrat k použitiu viacerých generácií v jednom obydlí.

Otvorené otázky a poznámky:

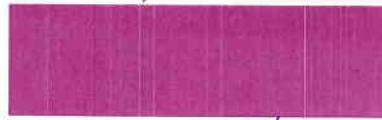
- Pri výbere skúmaných obcí by bolo vhodné spracovať aj cenzové údaje o domácnostiach v nich, ako aj o zastúpení typov rodiny v relevantných rokoch. Uvítal by som viac poznatkov o demografickom vývine na vidieku a v regiónoch, ako aj o dvoj- a trojgeneračnom bývaní.
- Analyzujúc problematickú stavebnú kultúru na vidieku, autor viackrát spomína „kultúrnu a hodnotovú dezorientáciu“ („hodnotový chaos a kultúrnu dezorientáciu“) obyvateľov – stavebníkov. Vtedy a tam, kde miestna kultúra neposkytuje jasnejšie odpovede ako postupovať (napríklad pri výbere a stavbe domu), je spoločenstvo dezorientované, možno by sa však malo poukazovať skôr na **situáciu** a na chýbajúcu skúsenosť, než na „dezorientovaných **jednotlivcov**“. Osobne sa tiež nazdávam, že až komparovanie s vývinom v iných krajinách by mohlo ukázať, či išlo o obvyklé medziobdobie v procese modernizácie, alebo slovenský (a komunistický) príbeh dezorientácie bol úplne osobitný.
- Chýba mi pripomenutie koncepcie strediskových obcí, ktorá priamo viedla k úpadku malých obcí.
- Autor píše, že „priestorové nadhodnotenie bytov vedie k rezidenčnej bezradnosti, ktorá sa prejavuje častým výskytom neobývaných ... priestorov“. Uvítal by som „poľahčujúcu vysvetľujúcu okolnosť“, že stavebníci nemali v čase výstavby skúsenosť s mobilitou ani s aspiráciami generácie svojich detí.
- Predstavujem si, že v postupovaní stavebnej kultúry možno nájsť isté kroky, ktoré znamenajú kultúrne relevantnú zmenu (napríklad väčšie okná alebo málospomenuté z(a)riadenie kúpeľne). Ak by sa to dalo prijať, mohli by sa azda zapisovať „dátumy“, kedy sa príslušný prvok modernizácie objavil a to by umožnilo (napríklad medziregionálne) porovnanie.
- Širší región, do ktorého Slovensko autor začleňuje, je viackrát nazvaný (podľa mojej mienky adekvátne) stredo-východnou Európou, inokedy však (v anglicky publikovanom texte) Európou východnou.
- Doktor Podoba píše, že právne normy pôsobia silou sankcií, sociálne normy však nie (tie pôsobia „silou záväzkov“). Uvedomujúc si jestvovanie sociálnej kontroly, ťažko sa mi to prijíma. Kultúrne ustálené (široko prijímané) očakávania tvoria presadzovanú sieť sociálnych noriem. Sankcie za porušenie (ako aj za dodržiavanie) široko i „hlboko“ presadzovaných sociálnych noriem pôsobia.
- Už spomínaná téza hovorí, že „korene ekonomického správania ležia vo sfére vedomia a kultúry“. Keď však potom autor príde k posúdeniu jednej dôležitej zmeny, píše, že „sproletarizovaní vidiečania sa prestali dominantne orientovať na tradičné hodnotovo-normatívne systémy...“ Teda **po** sproletarizovaní vidiečanov došlo k ich kultúrnemu posunu.

- Na konci skúmaného obdobia sa rýchlo vynára a na význame stúpa tu málospomínaný fenomén suburbanizácie, ktorý sa týka najmä prímestských obcí.

Záver:

Habilitačná práca dr. Juraja Podobu, CSc. je presvedčivou ukážkou dlhodobého zvládnutia dôležitej problematiky stavebnej a architektonickej kultúry na vidieku, terénneho etnologického výskumu, ako aj širších konceptov modernizácie. Štúdie a články boli publikované aj v zahraničí. Vzbudzujú rešpekt a presvedčajú, že J. Podoba má čo povedať aj študentom, môže ich zaujať a bude ich viesť k produktívnemu vedeckému mysleniu. Navrhujem, aby habilitačná práca Juraja Podobu v študijnom odbore 3.1.15 „sociálna antropológia“ bola v konaní na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského prijatá.

Bratislava 31. augusta 2016

PhDr. Vladimír Krivý, CSc.
Sociologický ústav SAV